

Səkinə Yaqub qızı HÜSEYNOVA, i.f.d. b.m.

Ələsgər İlqar oğlu HƏSƏNLİ

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) magistrantı

TİCARƏTDƏ İNNOVASIYA TEXNOLOGİYALARI**Xülasə**

Məqalədə pərakəndə ticarət sferasında tətbiq edilən innovasiyalara baxılır. Müasir zamanda pərakəndə şəbəkədə kordinal dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişikliklərin əsas səbəbi innovasiya texnologiyalarıdır. İnnovasiya texnologiyaları bu sahəyə geniş imkanlar yaradır. Məqalədə Azərbaycanda ticarətin əsas göstəriciləri dinamik inkişafda verilir. Burada əsas göstəricilər Bakı şəhəri və ümumi Azərbaycan Respublikası üzrə müqayisədə verilmişdir. Ticarətdə rəqəmsal iqtisadiyyat elementlərinin tətbiqinin arqumentləşməsi aparılır.

Ticarətdə məlumatlandırma sferasında əsas trendlər təqdim olunur. Bundan əlavə ticarətdə innovasiyaların tətbiqinin innovasiyalaşdırılması üzrə kompleks tədbirlər təklif olunur. Eləcə də, bu məqalədə informasiya texnologiyalarının təhlükəsizliyinin təminatı kimi çox vacib bir problemə də toxunulur.

Açar sözlər: ticarət, innovasiya, informasiya texnologiyaları, regional bazar.

UOT:338**JEL: O31****Giriş**

Ticarət Azərbaycan iqtisadiyyatının ən əsas seqmenti sayılır. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə 2021-ci ildə ticarətin ümumi cəmi (44,2 mlrd AZN) ÜDM-in (92,8 mlrd AZN) 47%-ni təşkil etmişdir. Ticarətdə bütün çalışanların 14%-i fəaliyyət göstərir.

Ticarət 1990-cı ildən sonra, yəni – müstəqillik əldə edildikdən sonra sürətlə inkişaf etməyə başladı. Təkcə ticarət deyil, əsas makroiqtisadi göstəricilər 2 saylı cədvəldə göstərilən digər sahələr də respublikada çox sürətlə inkişaf etməyə başladı. Bütün sahələr üzrə artım müşahidə edilmişdir. Ticarət üzrə artım 1995-ci il üzrə 10 dəfə,

innovasiyalar, telekommunikasiyalar üzrə isə 5 dəfədən çoxdur (cədvəl 1).

Azərbaycan Respublikasında ticarətin hazırkı inkişafının tədqiqi

2014-cü ildən başlayan iqtisadi böhran bütün Azərbaycan iqtisadiyyatına, eləcə də ticarət sektoruna təsirsiz ötürmədi (cədvəl 1). Pərakəndə ticarət dövryyəsi kəskin azaldı. Əsas səbəb alıcı tələbinin kəskin azalması idi. Bu ərəfədə əhalinin real gəlirləri də azalmışdı. Eləcə də, bütün bunların nəticəsində sahələrin inkişafı da ləngiyirdi. Bu vəziyyətdə bir çox makroiqtisadi faktorlar da təsir göstərirdi, məsələn investisiyaların azalması, manatın devalvasiyası, kreditlərin verilməsinin azalması və s. belə faktorlardandır. Bu vəziyyət bütün respublikada hökm sürürdü

Cədvəl 1**Pərakəndə ticarətin inkişaf dinamikası**

Göstəricilər	2014	2015	2016	2017	2021
ÜDM	59,0	54,3	60,4	70,3	92,8
Ticarət	22,0	25,7	30,1	35,2	44,2
Topdan ticarət	25,1	26,3	27,5	31,0	31,9
İnvestisiyalar	21,8	20,0	22,7	24,4	25,3

Mənbə - Az.Stat.org 2022 məlumatları əsasında hazırlanmışdır

Cədvəldən görünür ki, 2021-ci ildə əhalinin alım aktivliyi yüksəlir. Nəticədə pərakəndə ticarət dövryyəsi 35 mlrd. manatdan 44 mlrd. manatadək yüksəlmişdir. 2021-ci ildə isə pərakəndə ticarət 41

mlrd. manat təşkil etmişdir. Əhalinin nominal gəlirlərinin 3% artımı 2021-ci ildə qiymət artımının qarşısını ala bilmədi.

İstehlak kreditləşməsi insanların şəxsi pul ehtiyatlarından istifadə etmələri hesabına yüksəldi. Bu situasiyanın dəyişməsi üçün iqtisadiyyatda və

sosial sferada kəskin çevriliş lazımdı. Məşğul əhəlinin sayında ticarətdə işləyənlərin sayı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 2**Ölkəmizdə məşğul əhəli məlumatlar, min nəfər**

Göstəricilər	2002	2010	2015	2021
Ölkə üzrə cəmi	3726,5	4329,1	4671,6	4988
Ticarət	611,9	626,7	693,7	712,0
Xüsusi çəki	11,3	14,5	14,9	14,1

Mənbə - Az.Stat.org göstəriciləri əsasında tərtib edilmişdir.

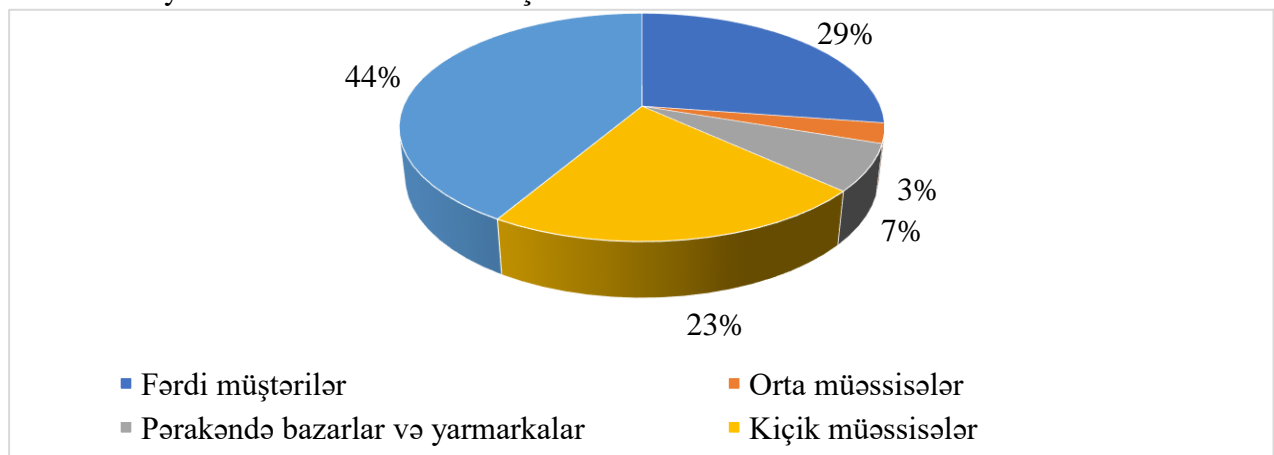
Cədvəldə görünür ki, ölkə əhəlisinin 4,988 mln. nəfəri məşğul əhəli hesab olunur. 2021-ci ildə ticarət sahəsində 712 min nəfəri ticarətdə çalışır, bu 14% təşkil edir. Ölkəmizdə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə internetdə bağlantısı olan firmaların sayı 2005-ci ildə 760 ədəd idi, 2021-ci ildə bu göstərici 13 minə çatmışdır. Bu göstəricidə ticarət müəssisələrinin sayı 2005-ci ildə 75, 2021-ci ildə isə 2,452-yə çatmışdır. İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə internetə qoşulan kompüterlərin sayı 2005-ci ildə 9,505 ədəd, 2021-ci ildə bu göstərici 195,851 ədəd olmuşdur. İnternetdən istifadə edən işçilərin sayı 2005-ci ildə 11,059 nəfər, 2021-ci ildə isə 243,028 min nəfər olmuşdur. Ticarətdə isə 377 işçi, 2021-ci ildə 15,038 nəfər olmuşdur. Ticarətin əsas göstəriciləri, yəni ÜDM-in faizlə kompüterləşməsi faizi arasında müəyyən bir təzad var. Amma, diqqət etsək, digər sahələrlə müqayisəyə bu göstərici yüksəkdir.

Qeyd edək ki, iqtisadiyyatın, o cümlədən, ticarət sferasının inkişaf proqramı hazırkı dövrdə mövcud deyil. Belə proqram hazırlanması üçün xarici təcrübə öyrənmək vacibdir. Xüsusilə Çinin

təcrübəsinin öyrənilməsini daha uyğun hesab edirəm. Bu təcrübədə iqtisadi artım və xalq təsərrüfatı fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması ilə nümayiş etdirilir. Belə ki, əsasən həmin kiçik müəssisələr innovasiyanın əsas payını təmin edir. Onların çoxu texnoparklarda yerləşdirilir. Bu texnoparklar isə hökumət tərəfindən vacib infrastruktur elementi kimi yaradılmışdır.

Hörmətli Prezidentimiz öz çıxışlarında dəfələrlə ÜDM-də kiçik və orta biznesin payının artırılması və 30%-ə çatdırılmasını tələb kimi qoyurdu. İndi bu göstərici çox aşağıdır (10%). Bunun da əsasən 90%-ni pərakəndə ticarət təşkil edir.

Kiçik orta sahibkarlıq subyektləri Azərbaycanda pərakəndə ticarət dövryyəsinin yarısını təşkil edir. Buna görə də, pərakəndə ticarət ölkənin sosial-iqtisadi həyatında vacib rol oynayır. Pərakəndə ticarət iqtisadiyyatın inkişafında yeni texnologiyaların tətbiqində və istehsalın daxili stimullaşmasında, büdcənin müxtəlif səviyyələrində pul vəsaitlərinin daxil olma mənbəyi kimi çox mühümdür.

Mənbə - Az.Stat.org göstəriciləri əsasında tərtib edilmişdir.

Şəkil 2.1. Azərbaycan Respublikasının pərakəndə ticarətin quruluşunun formalaşması

Kiçik və orta biznesin inkişafı üzrə qeyri-səmərəli olan strategiyalar bütün iqtisadiyyatın inkişafını dəstəkləyir və sferanın uğurlu inkişafının

çatışmazlığına təsir edir. [Qretçenko, Carnov 2016] Pərakəndə ticarət şəbəkəsi pərakəndə bazarda inkişafını artırır (Cədvəl 3).

Cədvəl 3

Faktiki qiymət göstəricilərində pərakəndə ticarət dövriyyəsində pərakəndə şəbəkələrin payı

	2014	2018	2019	2020	2021
Azərbaycan Respublikası (mlrd)	22,0	37,7	39,3	40,1	44,2
Gəncə (mln)	977	1,110	1,303	1,659	1,821
Sumqayıt (mln)	609	1,000	1,101	1,139	1,961
Mingəçevir (mln)	215	244,2	333	360	384

Mənbə - Az.Stat.org. göstəriciləri əsasında tərtib edilmişdir.

Bununla bərabər Azərbaycan bazarında ticarət şəbəkələri çox da sadə olmayan digər çağırışlarla qarşılaşırlar: ticarətin onlayn sistemə keçidi, beynəlxalq ticarət meydanlarının ortaya çıxması, mobil servislərin inkişafı, internet – ticarət, kiçik

ticarət biznes sayəsində inkişaf edir. Bundan əlavə bütün Azərbaycan səviyyəsində müqayisə üçün qeyd edək ki, elektron ticarət 12% təşkil edir ki, bu da inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə çox aşağı göstəricidir.

Cədvəl 4

Kompüterlərdən istifadə edən ticarət müəssisələrinin sayı haqqında məlumat, vahid

Göstəricilər	2005	2014	2015	2020	2021	2005-ci il ilə müayisə
Ölkə üzrə cəmi	4,160	18,999	12,100	15,429	15,749	3.78 dəfə
Ticarət	482	977	958	2,645	2,695	6.23 dəfə

Mənbə - Az.Stat.org. göstəriciləri əsasında tərtib edilmişdir.

Bütün respublikada kompüterlərdən istifadə edən ticarət müəssisələri ümumi ölkə üzrə bütün kompüterlərdən istifadə edən müəssisələrin 20%-ni təşkil edir. Kompüterləşmə bu sahədə daha sürətlə inkişaf edir. Belə ki, ölkə üzrə bu göstərici 2005-ci ilə görə 2021-ci ildə artım 3.78 dəfə çox olmuşdur. Ticarətdə isə bu göstəricinin artımı 6 dəfədən çox olmuşdur.

Dünya və yerli təcrübə göstərir ki, bu sahəyə rəqəmsal iqtisadiyyat elementlərinin mövcud seqmentə tətbiqi hesabına ticarətdə proseslərin səmərəliliyi və keyfiyyəti kəskin yüksəlir. Dünya tendensiyaları, hansı ki, bu sferanın gələcəyini müəyyən edir, onlar informasiya texnologiyaları ilə sıx əlaqəlidir, çünki bunların inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlara malikdir (şəkil 1).

Ticarət iri informasiya texnologiyalarının iri istehlakçısıdır, çünki onlar ticarət müəssisələrinin çox əhəmiyyətli olan mərhələlərinin həllinə imkan verir.

Bundan başqa ticarət bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatının İT sferasında yeni işləmlərin istifadəsində, investisiyalaşmasında mühüm bir sahədir. Ratinanın fikrinə əsasən ticarət müs-

sisələrinin göstəricilərinin emalında, proqramlaşdırmasında bu texnologiyalar çox əhəmiyyətlidir [Ratina, 2017].

Müasir informasiya sistemləri daxili və xarici biznes proseslərini optimallaşdırmağa imkan verir. Yəni mal çeşidinin və mal ehtiyatlarının optimallaşmasına xidmət edir, qiymətin çevik mexanizmini, müştərilər ilə qarşılıqlı münasibətləri avtomatlaşdırmaq və s. yaradır [Kafiatulova, 2010].

Bütün iri pərakəndə ticarət şəbəkəsi artıq çoxdan öz biznes proseslərini avtomatlaşdırmışlar [Rueva, 2012]. Deloitte konsaltinq kompaniyasının proqramına əsasən pərakəndə ticarət sektorunda radikal dəyişiklər zamanı başladı.

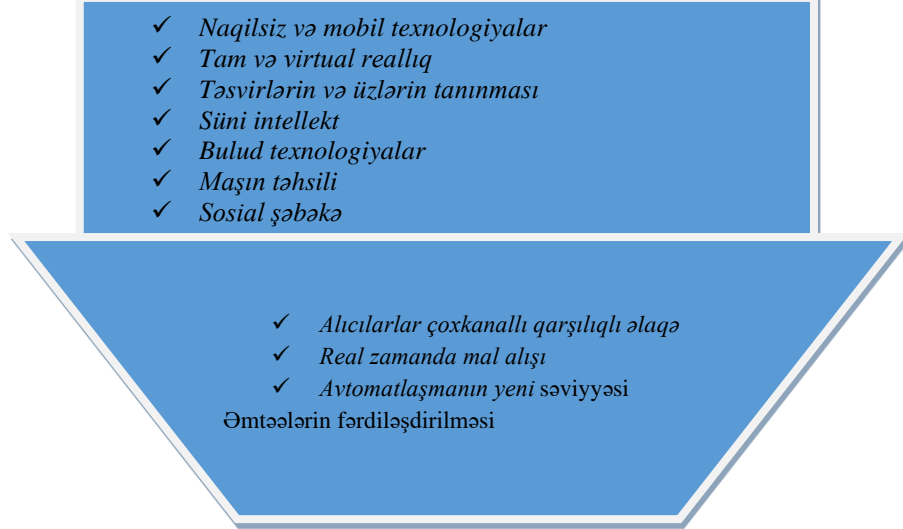
Innovasiya texnologiyaları sayəsində alıcı davranışında yeni tendensiyalar formalaşır. Azərbaycanda ticarətin informasiyası sferasında əsas tendensiyalar aşağıdakılardır:

- Göstəricilərin idarə edilməsi
- Loyallıq proqramı
- Ticarət-maliyyə planlaşması sistemi
- Omnichannel texnologiyaları
- Avtomatlaşmış nəqliyyat texnologiyaları
- Fırılacaqçılarla mübarizə
- Sosial şəbəkədə marketing

- Onlayn inkassasiya
  - Virtual və əlavə reallıq sistemi
- Alıcılara xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi və optimallaşması prosesi “ağıllı” arabalar, özünə **Texnologiyalar**

xidmət kassa sistemi, “ağıllı” tərəzilər və digər müasir avadanlıqların istifadəsi hesabına mümkündür.

İmkanlar

Qeyd: Tədqiqatçı tərəfindən tərtib edilib.

Şəkil 1. Ticarət sferasının gələcək inkişafını müəyyən edən dünya tendensiyaları

Bir çox ticarət müəssisələri, xüsusilə Bakı şəhərindəki böyük riteyllər hələ də dünyadakı bu ticarət innovasiyalarından istənilən səviyyədə istifadə etmirlər. Bunun da əsas səbəbi hələlik ölkəmizdə bu vərdişlərin formalaşmamasıdır. Çox vaxt bu yeniliklərin, innovasiyaların tətbiqi müəssisə rəhbərləri üçün prioritet hesab olunmur, çünki müasir texnologiyaların tətbiqi üçün biliklər kifayət deyil. Bundan başqa bu innovasiyaların buraxılması üzrə praktiki vərdişlər kifayət etmir.

Bu problemin həlli bir neçə istiqamətdə həyata keçirilməlidir. Birincisi, öz professional fəaliyyətində innovasiya texnologiyalarından istifadə edəcək mütəxəssislərin hazırlanması, ikincisi isə infrastrukturun hazırlanmasıdır. İndi Azərbaycanda hesablama güclərinin əlaqə kanalları, bulud hesablamalar üzrə xidmətlərin defisiti hökm sürür. Bu infrastruktur olmadan rəqəmsal texnologiyaları tətbiq etmək mümkün deyil. Rəqəmsal bərabərliyin təminatı, regionlarda internetin genişmiqyaslı əlçatanlığının inkişafı üçün böyük işlərin görülməsi vacibdir.

Müasir texnologiyalar üstünlükləri ilə yanaşı təhlükələr də yaradır. Ticarət müəssisələri üçün vacib vəzifə infrastrukturun və məlumatların qorunmasıdır. İnvestorların qlobal sorğusuna görə intestorların 41%-i kiberhücumları kiçik biznes

üçün ən ciddi təhlükə hesab edirlər. Nəticədə 2021-ci ildə Azərbaycan müəssisələrinin məlumatlarının təhlükəsizliyi üzrə xərclərinin payı 2%-dən 10%-ə qədər artmışdır, bunu “Kasperski laboratoriyasının” tədqiqatlarında “Biznesin informasiya təhlükəsizliyi” adı altında təsdiq edir.

Ümumilikdə respublika üzrə xərclər 4 saylı cədvəldən görünür ki, 2019-cu ildən 128 mln. manatdan 216 mln. manatadək artmışdır. Proqram təminatı xərclərinin ÜDM-də xüsusi çəkisi 0.09%-dir. Ölkə üzrə kompüterdən istifadə edən müəssisələr 65% təşkil edir. Veb sahifəsi olan müəssisələrin xüsusi çəkisi 28%-dir.

Müəssisələr ən çox lokal şəbəkədən (LAN 66%), daxili şəbəkə (intranet 25%), xarici şəbəkə (ekstranet 7%) istifadə edilir.

Hazırkı dövrdə bir çox ticarət müəssisələrinin hələ də kiber təhlükəsizliyə sərf olunan xərcləri lazımsız hesab edirlər. Bu, onu deməyə əsas verir ki, bizim ölkəmizdə biznes strukturlarının kiber təhlükənin nə qədər ciddi olduğunu çatdırmaq üçün informasiya, maarifləndirmə vacibdir. Rəqəmsal bazarın infrastrukturunun etibarlı və qorunmasını təmin etmək üçün ən əsas zəmin gərək dövlət olsun. Məlumat təhlükəsizliyi sistemi məlumat ter-

rorizmi, cinayət, təhlükə, kibersilah təsirindən müharibə “vətəndaşların” personal göstəricilərinin sazlanmasını təmin etməkdir.

Cədvəl 5

Ölkə üzrə proqram təminatı və İKT avadanlıqdan istifadə üzrə xərclər, mln. manatla

Göstəricilər	2019	2020	2021	2020-ci ildən müqayisə
Proqram təminatı xərclər	38	49	84	2.2 dəfə
Leguzeya xərclər	29	32	64	2.2 dəfə
Texniki dəstək xərcləri	34	44	62	1.8 dəfə
İnternetə qoşulmaq xərcləri	19	23	28	1.4 dəfə
Cəmi	128	157,7	216	1.68 dəfə

Mənbə - Az.Stat.org. göstəriciləri əsasında tərtib edilmişdir.

Amma dövlətin rolu təkcə qadağalarla olmalıdır. O, rəqəmsal texnologiyaya keçid üçün stimulyatçıdır və dəstək göstərməlidir. Dövlətin iştirakı olmadan rəqəmsal texnologiyanın tətbiqi effektivdir. İnternet üzərindən mal satışı həyata keçirən ticarət müəssisələri üçün elektron ticarətinin inkişafının stimullaşması üçün müəssisələr vergi və digər güzəştlər təklif edirlər.

Bundan başqa pərakəndə ticarət təşkilatının informasiya dəstəyi elementinin formalaşması vacibdir. Buna parlaq misal Çin Dövlət Məlumat Xidmətini göstərə bilərik. Bu saytda sahibkarlar qanunda baş verən son dəyişikliklərlə işgüzar iqlimin vəziyyəti haqqında məlumat ala bilərlər.

Nəticə

Bütün bu deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, ticarət sahəsində biznesin effektivliyinə tələbatın yüksəlməsi əhalinin gəlirlərinin azalması ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, kiçik və orta biznesin inkişafı ilə ilk növbədə əlaqəli olan ticarət sahələrinin inkişafı və gələcək artımı üçün əhəmiyyətli imkanlar mövcuddur. Bu imkanların effektiv olaraq həyata keçirilməsi uğurlu institusional mühitin təşkili sahəsində dövlətin siyasətindən birbaşa asılıdır. Ayrı-ayrı ölkələr, əsasən Çin belə bir mühitin yaradılmasının ağlabatan metodlarını nümayiş etdirir.

Ticarət sferası ciddi dəyişikliklər astanasındadır. Bu dəyişikliklər rəqəmsallaşmadan asılıdır. Rəqəmsallaşma istehlakçılar və digər ticarət müəssisələri üçün çoxlu üstünlüklər ortaya çıxarır.

Bu tədbirlər milli iqtisadiyyatın bütünlükdə inkişafı və ticarətin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə imkan verir. Müasir texnologiyalar həm təhlükə və həm də üstünlük verir. Ona görə də, ticarət

müəssisələri informasiya və infrastrukturun mübadiləsidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Statistika Komitəsinin göstəriciləri
2. Гретченко А.И. Гарнов А.П. Тенденции развития малого бизнеса в России // Перспективы развития регионального потребительского рынка: Сборник материалов научно-практической конференции. Москва, 2016.
3. Зуева Е.М. Тенденции применения информационных технологий на российских предприятиях розничной торговли // Современные наукоемкие технологии, 2013. – № 10-1.
4. Кафиатулова Э.М. Растущая роль использования информационных технологий в розничной торговле // Альманах современной науки и образования, 2010. – № 9.
5. Мировой бизнес: главная угроза // Эксперт, 2018. – № 10(1066).
6. Мировой сектор розничной торговли в 2018 году. Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/ru/ru/pages/consumer-business/articles/global-powers-of-retailing.html#>.
7. Макаренко В.И. Использование инновационных технологий в сфере торговли
8. Образование и наука без границ: социально-гуманитарные науки, 2016. – № 3.

9. Ратина И. С аналитики всё только начинается // Retail Week, 2017. – № 6.

10. Россия в цифрах. 2017: Краткий статистический сборник. – М.: Росстат, 2017.

11. Трофимова Л.И., Царегородцева С.Р. Применение инновационных технологий в торговле // Управленец, 2015. – № 1(53).

Сакина Ягуб кызы ГУСЕЙНОВА, д. ф. э.

Алескер Ильгар ГАСАНЛЫ

Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC)

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ТОРГОВЛЕ

Резюме

В статье рассматриваются инновации, применяемые в сфере розничной торговли.

В современное время в розничной сети происходят радикальные изменения. Основной причиной этих изменений являются инновационные технологии. Инновационные технологии открывают широкие возможности в этой области. В статье приведены основные показатели торговли Азербайджана в динамичном развитии. Здесь сравниваются основные показатели по городу Баку и всей Азербайджанской Республике. Проведена аргументация применения элементов цифровой экономики в торговле, представлены основные тенденции в сфере информации в торговле.

Кроме того, предлагаются комплексные меры по инновационному применению инноваций в торговле. Также в данной статье затрагивается такая очень важная проблема, как обеспечение безопасности информационных технологий.

Ключевые слова: торговля, инновации, информационные технологии, региональный рынок.

Sakina Yagub gizi HUSEYNOVA, PhD

Alasgar Ilgar HASANLI

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

INNOVATION TECHNOLOGIES IN TRADE

Summary

The article examines the innovations applied in the sphere of retail trade. In modern times, there are radical changes in the retail network. The main reason for these changes is innovative technologies. Innovative technologies create wide opportunities in this field. In the article, the main indicators of trade in Azerbaijan are presented with dynamic development. The main indicators are compared for the city of Baku and the entire Republic of Azerbaijan. Argumentation of the application of digital economy elements in trade is being done.

The main trends in the sphere of information in trade are presented. In addition, comprehensive measures for innovation of the application of innovations in trade are proposed. Also, this article touches on a very important problem such as ensuring the security of information technologies.

Keywords: trade, innovation, information technologies, regional market